

ԵՂԻԱ ՏԵՄԻՐՃԻՊԱՇԵԱՆԻ ԿԵԱՆՔԷՆ

Անանիս, իր տաղլին թիւին մէջ խօսե-
լով եղիա Տէմիրճիպաշեանի վրայ, կը վեր-
ջացնէ. «... Իր կեանքի վերջին շրջանին՝
հաւատացեալ մը, հոյն իսկ միտախաւարն
մը գարձած էր եւ այդ ոգւով արտադրած
է բազմաթիւ արձակ ու ստանաւոր էջեր
որոնց շատ քիչերը հրատարակուած են:
Ուր մնացած են արգեօք այդ թանկագին
ձեռագիրները»:

Այս հարցումին կապուած են եղիայի
եղերական մահուան նախորդ եւ վաղույո-
ջորդ շրջաններէն կարգ մը գրուածներ:
Մօտէն տեղեակ այդ անցքերուն, որոնք
ուզուած լսյոր կը տխուհի նիւթին վրայ,
սրտաւ կը նկատենք զանոնք հազարդել մա-
մուլին:

Իր կեանքին վերջին տառնեակ տարի-
ները եղիա ապրեցաւ հոգւածութեանը տակ
ծերունի Շուէտուհիի մը՝ Տկն. էլէն նիւր-
նի, որուն ի՛նչ կապով հայ խորհրդապաշտ
գրողէտին փարիլը գաղտնիք մնացած է:
Անո՛ր համար գաղտնիք, որովհետեւ ի՛նչ
մեկնութիւնով ալ ուզուի բացատրել այդ
կնոջ զարտուղի նուիրումը, առեղծուածը չի
լուծուիր:

Դրամական ակնկալութիւն: — Եղիա
իբր տարուատի միջոց ունէր միայն՝ Տէ-
միրճիպաշեան գերգոտատանի ազնուոգի մէկ
շառաւիղին յատկացուցած ամսական 4 ոսկի
նպատակ, որ չէր կրնար բաւել մինչեւ ան-
գամ իր առօրեայ ծախքերուն: Շուէտու-
հին այդ գումարին երեք-չորս անգամը կը
ծախսէր. եղիայի հիւանդութեանը շրջանին:
Ազգ. Հիւանդանոցէն Տկն. Նիւրնի Բերա
Ամամլը Մէսհիտի տունը գարձին, եղիա

անընդհատ չորս-հինգ տարի դեղով ու
բժիշկով ապրած է, շատ յաճախ անկողին
ինկած: Վերջին երկու տարիները՝ Տքթ. Պո-
ղոսեանի խնամքին տակ՝ ծանր հիւանդի
վիճակ ունեցած է, մինչեւ անգամ, վեր-
ջերը, մերժելով ուտել, եւ բռնի մնակա-
տուութեան միջոցներով (lavement nutri-
tif) միայն իր կեանքին կոյժը վառ պահ-
ուած է: Այդ օրերուն, մշտապէս ազոտու-
ում անկողինի մաքրութեանը համար Տկն.
Նիւրն ցուցուցած է գորովատ անձնուիրու-
թեան չափ մը՝ որ ո՛չ դրամով կը գնուի, ոչ
ալ կրնայ ակնկալուիլ ո՛չ մօրմէ, ո՛չ կնոջ-
մէ, ո՛չ քրոջմէ, տակալու յանձնառու-
թեամբ մարդկային հանդուրժողութենէ
վեր գարշանքի տեսարաններու, որոնց յա-
ճախ ակամատես ըլլալու ցաւահար սրտի
ճմլումը ունեցած եմ:

Սէ՛ր: — Անհնար է ակնկալել վաթ-
սուսնոց ինկած պառաւէ մը՝ ինչպէս էր
Տկն. Նիւրն, որ սիրոյ զգացումի կոյժ մը
մոռցմանէր իր մարած հոգիին մէջ՝ հան-
դէպ մարդու մը՝ որմէ ո՛չ ֆիզիքապէս,
ո՛չ հոգեպէս յուսալիք բան չուէր: Ո՛չ
ֆիզիքապէս, որովհետեւ եղիա խորիւր-
հիւանդ մըն էր՝ անգոր որ եւ է կիրքի կրակ
բռնկցնելու իր մէջ, ինչպէս ուրիշի մէջ:
Ո՛չ հոգեպէս, որովհետեւ ծայրագոյն տա-
տիճանի մէջ գտնուող մտաւարական հի-
ւանդ մըն էր ան, անընդունակ իր «եա»էն
դուրս անձի վրայ տեւական զգացումով
յարող ջղալին կեդրոնացած ուժ մը յայտ-
նաբերելու, ուժգնօրէն ջղաթափուած ըլ-
լալով զինքը տանջող մտածեւեռումին հո-
պաներէն եւ ստրկաբար անձնատուր հան-
ճարի խմորը կրող միտքերէ շատերու յա-

առեկ ախարին իշխանութեանը, manie de percécution.

Հիացո՛ւմ՝ խնամած անձին մտաւոր ու-
ժին:—Անունը հազիւ գրել կըցող զժքախա
կինը անդունդով հեռու էր եղիան մտաւո-
րապէս ըմբռնելու կարողութենէն, սքան-
չանքով տիրապետուելու համար անոր ի-
մացական ճառագայթումէն: Ինչ որ գի-
տէր անկէ, անոր ազգակիցներէն — մէկ-եր-
կու ալիքերներ միայն — լսածն էր թէ՛
ան մեծ մարդ է: Ո՛չ սող մը կարգացած
էր անկէ, ո՛չ ալ երկարատեւ մտերմախո-
լասութիւններու մէջ ստեղծուած հմայքէ
կրնար գերուած ըլլալ, որովհետեւ իր ժա-
մանակին մեծ մասով, երբ անկողինը չէր,
եղիա կիսալոյս սենեակի մը մէջ ճգնա-
կան կեանք մը կ'ապրէր, անխօս ու վերա-
ցած, երազանքի մէջ ընկղմած: Իսկ անկո-
ղինի մէջ բոլորովին մուռն ու զգալազիր
կ'ըլլար: Մինչ Տկն. Նիսըն, ըլլալով վարձու
սենեակ տուող տանտիրուհի, ծանրաբեռ-
նուած կը գտնուէր տնական ա՛յնքան ճըն-
շիչ հոգերով որ՝ գլուխ-գլխի մտերմու-
թիւններու առիթն ալ հաշիւէ դուրս մտա-
ծում մըն է:

Ի՛նչ հակում ուրեմն կրնար ալիք տա-
րօրինակ կինը ալիքալիս խելագար ձեւով
մը կապել եղիային՝ ո՛չ միայն ողջ գոյու-
թեանը, ալ միշտ անգամ մահէ ետքը
անոր յիշատակին, պաշտումնալից հուի-
ման ա՛յնքան ուժգին թափով մը՝ որ զինքը
կը մղէր նիւթական անհնարին զոհողու-
թիւններու, իր ծախքով դամբարան շինե-
լու աստիճան Շիշլիի գերեզմանատունը,
հոն փոխադրելով դեռ չիտած մարմինը
անձնասպան գրազէտին, զոր գազադէն
հանելով ինք անձնապէս լուացած ու մաք-
րած է կրկին: Իսկ գերեզմանի ալիք վախո-
խութիւնը «անձնասպաններու թագ»էն գե-
րեզմանատան լաւագոյն կեդրոնը, իրակա-
նացած է իր յամառ մաքառումներովը Պատ-
րիարքարանի մօտ, որ Գուրեան Պատրիար-
քի լայնախոն գերաբերումովը միայն թոյ-
լատու գտնուած է հայ կրօնական ծխա-

կատարութեան մէջ ալիք աննախընթաց
տեղափոխութեան:

Տկն. Նիսընի հուիքումին ստույգ բա-
ցատրութիւն մը կ'ըլլայ թերեւս՝ Չղային
արտակարգ վիճակով մը մեկնել իր հոգե-
կան կապը եղիայի հետ: Ներմանայի եր-
գիչին՝ իր գերազոյն երազին գոգը փո-
խադրուելէն ետքը, Տկն. Նիսըն անոր բոլոր
գոյքերը հուիքական մատուցներու պէս
խմբած էր սենեակի մը մէջ, ուր կը մանէր
սրբազօծ բազին մը յաճախելու երկիւղած
պատկանանքով, հոն կը մնար վերացած
յափշտակութեամբ՝ հանգուցեալին յիշա-
տակին հետ եւ կ'ապրէր հոգեկան խոսքի
պահիւր: Զարմանք կը շարժէ հիւարադրել
թէ՛ ի՛նչ զառանցալիս մտածմանիւ ու սե-
սիկներէ կը ձուռէր ան, չմտնալով ցուցնել
գոյլ մը ջուրը՝ զոր զեռեղած էր խցիկին
մէջ, այն մոլեռանդ հաւատքով թէ՛ գի-
շերը եղիայի հոգին կու գար հոն լուացուիլ
եւ իր մեղքերէն սրբազործուի: Այժառ
Փրանսերէնով մը «խեղճ մարդ, խեղճ
մարդ» կը հեկեկար ու կուլար անկեղծ
վշտահարութեամբ: Այս պատկերը եւ ա-
նոր ծնունդ տուող զգացումները կը բաւեն
թերեւս եղրակցնելու որ՝ Չղային հիւանդ
մըն ալ ոլլայ այս կինը, ենթակայ հոգե-
կան անբնականոն վիճակի, «Գրասէր Աստ-
մ»ի հետ ծանօթութենէն առաջ եւ ետքը:

Այս տարօրէն պայմաններուն մէջ է
ահա որ եղիա, ինքն ալ տարօրէն հոգի,
երբեմն գրած է, ինքն իր հոգեկան հա-
ճոյքին համար, առանց հայ մամուլին
հետ որ և է կապ պահելու եւ առանց որ
հայ մամուլը տեղեակ ըլլայ կամ շահա-
գորդուի թէ՛ իր վաղեմի մեծահոգակ
աշխատաւորը, որ գլուխն աշխարհին վրայ
ստաւանաթեւ կը ճախրէր, ի՛նչ կ'ընէ, ի՛նչ
վիճակի մէջ է: Ամալը Մէսճիաի իր ալի-
քնակարանին երկաթեայ դուռը խորհրդա-
պահ զգուշաւորութեամբ մը կէս կը բաց-
ուէր այն մէկ քանի երիտասարդ գրասէր-
ներու երեսին, որոնք ուխտաառելի մը յա-
ճախողի ակնածանքով երբեմն կ'երթային
տեսնել միտքի գրագէտը, զոր կը գլու-

նէին կա՛մ՝ փոստաւոր անկողինի մը մէջ երկնցած, կամ ձուածեւ սեղանի մը քովը, կարճատես անհարկով հակած թուղթի կտորի մը վրայ, զոր կը լեցնէր կնոջական նրբութեամբ նազելի գիրերով: Վերացած եւ անկապ կ'ըլլար խօսակցութիւնը եղիայի, վերջապէս յանգելու համար կեանքէն դժգոհ յտեսեալութեան յանկերգներու: Թէ՛ զինքը կը հալածեն, թէ՛ ամէն մարդ թշուառի է իրեն: Իր գրածներուն տէրն էր իր «պահապան հրեշտակ»ը, ինչպէս կը կոչէր Տկն. Նիսնը: Եւ անհնար էր անկէ ձեռագիր մը փրցնել՝ հրատարակութեան համար:

Այս վիճակը տեւեց երեք-չորս տարի, մինչեւ քայքայուած՝ վերջնապէս անկողին իյնալը, անգիտակից ու զգայալիկ, երազելով մեռնել:

Օր մը տունը մինակ գտնուելով, կ'իրականացնէ աղետալի մտառեւեսութիւնը, Նիրվանայի հասնիլ: Մէջքի գօտին նետուելով գուռի մը վերին անկիւնին եւ աթոռի մը վրայ ելլելով՝ գլուխը կ'անցընէ չարաշուք օդակին մէջ եւ խեղդամահ կ'ըլլայ: Աղետալի գէպքը առաջին լսողը կ'ըլլամ, այդ օրը իր տունը հանդիպելով ինչպէս կ'ընէի յաճախ: Մարմինը նոր վար առնուած և սեւ ծածկոյթի մը տակ՝ սեղանի մը վրայ դրուած էր: Դէպքը հաղորդուած ըլլալով Տօթի. Պօղոսեանի, աղգային իշխանութիւններ եւ մամուլ կը տեղեկանային անմիջապէս: Օսմ. Սահմանադրութեան վերահսակման անտփոր եռուզեւ մը կ'աղբէր հայ ժողովուրդը: Փառաշուք յուզարկաւորութիւն եւ թաղում:

Ու նորէն եղիայի յիշատակին միակ տէրը կը ֆնայ Տկն. Նիսնը, տէր նաեւ անոր գիրքերուն, ձեռագիրներուն եւ գոյքերուն, որոնց մասին շեշտուած «Ֆէթիշ» աղաշտութեան միջոցներ ձեռք կ'առնէ, իշխելով բոլորին վրայ, մասնիկ մը դուրս չհանելով հանգուցեալին վերաբերող որ և է գրեթե կան կամ առարկայական ստացուածքէ: Այս բռնադրութեամբ ըմբոստացուցիչ կը գառնայ և հեռատեսելով ճակատագիրը որ

վերադաճուած էր օր մը այդ ինչքերուն, մանաւանդ ձեռագիրներուն, զանոնք փրկելու փափաքի մը իրադարձման ուրիշ միջոց չեմ տեսներ՝ իբր անհատական փորձ, բայց եթէ շարաթաթերթ Ազատասարսի մէջ հրատարակուած բայց համակով մը աղգային իշխանութեան կոչ ընել որ պաշտօնական գիտմաներով — ինչ որ երբեք անկարելի չէր, շատ գիւրին էր, պարս Բոկ Էր — տէր կանգնի հայ գրագետին մատենագրութիւն, ձեռագիրներուն եւ գոյքերուն, որոնք օսարունիի մը քմայքին թողուած էին: Բայց Արշարունի Պատրիարքը չէր որ կրնար ըմբռնել այդ պարտքը: Իր շուրջիններէն ալ ոչ ոք չի գտնուիր ըմբռնող: Աղգին կողմէ իր մտաւորական վստասակաւորներուն արուեստի գանձերուն հանդէպ ցուցուած ըմբոստացուցիչ երեւոյթ՝ որ շարունակ կը ձաղկուի, տունց սակայն սրբագրուելու:

Տարիները կը թաւալին: Եղիայի յիշատակը աճառն խորագրած ձեւով յարգող Տկն. Նիսնը, որ չէր թերացած մինչեւ անգամ անոր շիրիմը տեսնիլով մը օժտելու, ինչ որ հոն հանգչող բանաստեղծին կապը եղած էր քերթուածի մը մէջ, չունենար ստաթինութիւնը այդ յիշատակը անկեղծապէս մեծարող իրական «ժէպիտ»ը գործելու, աղգին յանձնելով իր գրադէտին գոյքերը, մանաւանդ ձեռագիրները՝ որոնք անտարակներ կը կազմէին: Աղգն ալ չի շարժիր՝ զանոնք բռնագրաւող կնոջ ձեռքէն փրկելու:

Կը համնի պատերազմը: Այդ ահաւոր շրջանին, Հայերու գլուխները «ըլլալ թէ չըլլալ»ու հմարին մէջ նետուած, ոչ ոք կրնար մտածել անշուշտ ո՛չ ձեռագիրի, ո՛չ ալ Տկն. Նիսնը հետապնդելու վրայ:

Պատերազմէն ետքը, սոսկումով կը ըմբռնէ՝ Տկն. Նիսնի պատեանի գիրքեր եւ ձեռագիրներ՝ Եիւքսէք Գալարբումի վրայ իբր բուլք ծախու հանուած են, որոնք կողմէ չի գիտցուիր: Տկն. Նիսնը, որ անօթի մնալով՝ այդ ոճրական միջոցին մէջ գտած ըլլայ ապրելու ճորը: Կամ ինք մեռնելով՝ անտղայ աւարառուի՝ մը կողմէ: Չի գիտցուիր: Ինչ որ ստոյգ է, սա՛ է թէ ա-

հանցմէ այսօր փերանք մը չկայ, ոչ ալ հետք։
Զինադադարէն ետքը, չկար հետքը հաետ
Տկն. Նիսրնի։

Ինչո՞ւ միջին Տէմիրձիալաշեանի գե-
րեզմանը ողբերգ ուղղել։ Նման ճակատա-
գիրի մը ենթակայ չե՞ն այսօր Զերազի
գոյքերը, մեր աչքին տակ։ Ահանց մէջ
կրնան գտնուիլ ձեռագիրներ ալ եւ ան-
կատկած տարիներէ ի վեր իր ստացած գէ-
ղերով նամակները, որոնք իրեն ուղղուած
ըլլալով անանուար անձերէ, որոշ շահե-
կանութիւն եւ արժէք պէտք է ունենան։
Ո՞ր պաշտօնական մարմինը տէր կանգնե-
ցաւ անոնց, մահէն անմիջապէս ետքը եւ
միջին այսօր։ Վաղը երբ անոնք վերջնա-
պէս ոչնչանան, ողբ մ'ըն ալ անոնց համար

կը հիւսէ ազգը ու պարտքը կատարած
կ'ըլլայ (1)։

Անդարձ մահացող արժէքներուն վրայ
—կեանքեր ըլլան թէ արուեստի գործեր—
եղերամայրի կեղծ արցունքով սգացող
ազգ մը չե՞նք արդէն։

Կարսան

ԵՆՈՎՔ ԱՐՄԷՆ

(1) Ողբացեալ Մինաս Զերազի թղթերն ու
գրքերը կրնան կորուստէ պիւրաւ ազատիլ-
քանի որ այժմ փարիզի մէջ ունինք բարեգոր-
ծականի Մատենադարանը զոր հիմնեց Պօղոս
Նուպար փաշա եւ որուն նուիրուած ո եւ է
իր՝ ազգին սեփականութիւնը կը դառնայ։ Կը
սպասենք Զերազի եղբորորդիէն եւ այլ ազգա-
կաններէն որ այդ առաջարկն ընեն բարեգոր-
ծականի կեդր. վարչութեան, որ անշուշտ
սիրայօժար պիտի ընդունի զայն եւ անոր
գործադրութիւնը պիտի դիւրացնէ։ (Թ. Խ.)